

МУЛТИМЕДИЕН РЕЧНИК С БЪЛГАРСКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ В ПОДКРЕПА НА ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА ХОРА С УВРЕДЕН СЛУХ

Ив. Стоянова, Сл. Лозанова, Д. Велева, Ал. Иванов

БАН, НБУ, Фондация „Заслушай се”

Резюме: Настоящата статия представя принципите и методологията при разработването на Мултимедиен речник с български фразеологизми, предназначен за хората с увреден слух. Речникът е в процес на разработка и към момента включва 20 езикови единици. Всяка единица е представена на български жестов език и български вербален език със следните компоненти: основна форма, морфосинтактично описание, варианти, речникова дефиниция в писмена и в жестова форма, примери за употреба и др. Речникът е снабден и с препратки към други езикови ресурси на български език.

Речникът е в подкрепа на обучението през целия живот на хората с увреден слух за повишаване на тяхната вербална езикова и комуникативна култура. Принципите и методологията могат да се използват и в други области на познанието за разширяване на социалните компетентности и професионалната реализация на хората с увреден слух.

Ключови думи: български жестов език, мултимедиен фразеологичен речник, обучение по български език, глухи хора

MULTIMEDIA DICTIONARY WITH BULGARIAN IDIOMS IN SUPPORT OF DEAF PEOPLE EDUCATION IN BULGARIAN LANGUAGE

Iv. Stojanova, Sl. Lozanova, D.Veleva, Al. Ivanov

BAS, NBU, Foundaton “Zaslushai se”

Abstract: The paper presents the principles and the methodology of a Multimedia Dictionary of Bulgarian Phraseology aimed at deaf people. The work on the dictionary is in progress and it currently comprises 20 lexical entries. Each entry is represented in Bulgarian sign language and verbal language with the following components: lemma, morphosyntactic description, variations, dictionary definition in written and in sign form, examples, etc. The dictionary also links to other Bulgarian language resources.

The dictionary is aimed as a teaching resources in aid of life-long learning for deaf people in order to enhance their verbal language and communication competence. The principles and the methodology are applicable to other areas helping deaf people to develop social and professional skills.

Keywords: Bulgarian sign language, multimedia dictionary of Bulgarian phraseology, Bulgarian language teaching, deaf people

1. Лингвистични аспекти на глухотата

Слуховата загуба може да бъде дефинирана от медицинска, образователна и културологична гледна точка. Медицинската перспектива разглежда глухотата като степен на нарушение, която води до трайни последствия във функционирането на целия организъм, като ранната езикова депривация.

Образователният подход поставя акцент върху компенсирането на слуховия дефицит чрез система от образователно-корекционни методи, целящи максимално използване на остатъчния слух за спонтанно или структурирано овладяване на езика като езикова система и средство за комуникация, за да не се допусне езикова депривация. При невъзможност за възприемане на реч посредством слуховия анализатор перцептивната система се реорганизира, за да осигури входни данни за овладяване на език, който да послужи за основа в придобиването на знания, умения и отношения в академична и социална среда. Езиковата политика на организация на

учебния процес се различава значително при доминиращ зрителен или слухов контрол за реализирането на езиковата способност. Вярва се, че медицинският проблем може да бъде решен с правилна езикова политика - чрез активно използване на вербални методи на преподаване и за учене, но действителността разкрива, че голяма част от хората с увреден слух предпочитат и използват жестов език, което дава основание на голям кръг от специалисти да заговорят за глухотата в концепцията на културната перспектива [1].

В настоящата статия разглеждаме глухотата не толкова в аудиологичен аспект, колкото в лингвистичен. Въз основа на изследвания върху езиковото и комуникативното поведение на глухи и слабочуващи деца и младежи може да се изведат следните характеристики:

(1) Дори при проговаряне съобразно времевата норма, децата с увреден слух натрупват речников фонд на вербален език с по-бавна скорост, като първите значими различия с чуващи контролни групи се отбелязват още в периода на двусловните изказвания, когато децата с увреден слух боравят с по-малък брой думи [2].

(2) Ограничени пасивен и активен речник [3] с трудности при разбиране на конкретни думи, преносното значение на думи и фрази, както и на многозначни думи. Тези проблеми се регистрират в различни дискурсни ситуации и за двете форми на речева изява. Съдържанието на езика остава предизвикателство за глухите хора въпреки натрупания с годините езиков и социален опит [4], [5].

(3) Спазването на словоредата по законите на вербалния език, съгласуването на думите в изречението и употребата на функционалните думи в изреченията са чести трудности в овладяването на синтактичната система [5].

(4) Слабо равнище на развитие на четивните умения, особено функционалното четене. Маршал [6] доказва, че глухите деца се възползват от контекста на употреба на думите в тестове от затворен тип, но дори при осигурена контекстна подкрепа, в сравнителен план с чуващи връстници, техните резултати са по-слаби. При затворен тип четивни тестове, учениците с увреден слух срещат по-малко трудности с подбора на думи за спазване на синтактична норма, отколкото с подбора на думи за запазване на смисъла на изреченията.

Представените трудности при формиране на езиковата компетентност сред мнозинството от глухите хора остават валидни не само в училищна възраст, но и през целия живот. Нещо повече, съществува риск от разпад на сформирани умения. Това е така, защото слуховият анализатор обслужва не само овладяването на езика, но и развитието на метаезикова компетентност, (само)контролът над речевата продукция и употребата на езика като цяло. Обучението по български език не приключва с училищното образование. Наложително е продължаващо езиково обучение, което да изпълнява поддържаща и надграждаща роля в социалната и професионалната реализация на глухите хора.

2. Особенности на фразеологията

Статистическите данни показват, че несвободните фрази [7] – лексикални единици, съставени от две или повече графични думи, които изразяват неделимо понятие, представляват значителна част от лексикалната система на езика. В лексикално-семантичната мрежа БулНет 24.49% от единиците са несвободни фрази. Някои изследователи отиват още по-далеч, като смятат, че броят на несвободните фрази в речника на човек е от същия порядък или дори надвишава броя на единичните думи. Специфичните семантични, морфосинтактични и синтактични особености на несвободните фрази поставят редица проблеми в тяхното усвояване. Честотата на употребата им обаче налага да им се обърне специално внимание в обучението по български език и литература.

Най-общо несвободните фрази могат да се поделят на композиран, при които значението в определена степен може да се изведе от значението на компонентите (напр. *вземам решение*), и некомпозирани, при които няма директна връзка на значението на цялото с това на компонентите (напр. *от дъжд на вятър*).

Фразеологизмите са некомпозирани несвободни фрази. Семантиката им не е композирана, тоест не може да бъде конструирана от значенията на компонентите чрез прилагане на общите езикови правила. Значението е формирано често посредством метафора или други специфични средства (напр. ирония) и се разчита на богато знание за света и за българската действителност. Разбирането на фразеологизмите зависи и от Резюменото мислене и откриването на асоциативни връзки.

Поради семантичните си особености фразеологизмите са трудни за усвояване от глухите. При липса на достатъчен достъп до езикова продукция, както е при децата с увреден слух, ограничена до практически, конкретни същности от ежедневието, без обогатяване на езиковите средства и познанията за света, фразеологията остава недостъпна.

3. Мотивация

В практическата работа с глухи ученици основните проблеми при усвояване на фразеологизмите се отнасят до:

1. Разбиране на значението
2. Правилна морфосинтактична употреба - в правилна (и допустима) форма и като правилната част на изречението
3. Подходяща смислова употреба в контекста на изречението
4. Подходяща стилистична и прагматична употреба в речта според вида общуване (официално и неофициално) и комуникативната ситуация

За успешно въвеждане на фразеологизмите в езиковата практика на глухите деца и възрастни трябва да се преодолеят тези проблеми. Значението на фразеологизмите трябва да се представи по достъпен начин и да се осигури разбиране както на отделните компоненти, така и на метафората, а след това и на Резюмено тълкувание и пренасяне на значението в нови ситуации. Представянето на правилата за формообразуване на фразеологизма и функцията в изречението трябва да е съобразено с нивото на познаване на българската граматика в зависимост от възрастта, като трябва да се цели разбиране на закономерностите. Ключов компонент в обучението са примери от речта, които демонстрират нормалната употреба, както и често срещани грешки и проблеми.

Настоящият речник е предназначен за деца и възрастни с увреден слух, които владеят жестов език и го използват като основно средство за комуникация. Залага се на жестовата езикова компетентност, за да може значението да бъде обяснено по достъпен начин. Метафората може да бъде пренесена от жестовия език към вербалния по подобие и подражание, които са добре познати езикови средства в жестовия език, където много жестове възникват на основата на сходство с референта и подражание. Не на последно място, може да се използват аналогични примери на жестов език, за да се изгради разбиране за метафората като езиково средство по принцип, независимо от езика, което е основа за доброто овладяване на фразеологията.

4. Описание на Мултимедийния речник

Мултимедийният речник е създаден като помощно средство за целите на обучението по български език. Понастоящем речникът е в процес на разработване и съдържа 20 езикови единици⁴.

⁴ Достъпен е свободно на адрес: <http://www.language.zaslushaise.bg/bulphrases/>

Речникът залага на няколко основни принципа:

(1) Основно средство за представяне на значението и употребата на речниковите единици е естественият български жестов език, т. е. разчита се на жеста езикова компетентност, но с оглед на обучението по български език всяка единица е представена и описана и на български език (в писмена форма).

(2) В основата е мултимедийното представяне в различни аспекти, което цели пълноценно възприемане - използват се писмен текст, жести обяснения, както и подкрепящи визуални средства.

(3) Жестовите обяснения са във видео формат на жестов език и са представени от носител на езика, с което се гарантира автентичност и достоверност на изразните средства и обясненията.

(4) Актуалност – подбрани са често употребявани и интересни фразеологични съчетания с цел да се повишава вербалната езикова култура и да се стимулира интересът на учащите.

(5) Акцент върху практическата употреба - използват се илюстративни примери за употребата на изразите.

(6) В първата фаза приоритетно са подбрани речникови единици, за които има еквиваленти по значение в българския жестов език. Този принцип се налага поради иновативния характер на продукта и липсата на познания за фразеологията като част от лексикалното богатство на българския език.

(7) За единиците, които нямат жести еквиваленти, е използван жестов превод за тълкуване на значението. Усвояването на фразеологизма може да доведе до формирането на жестов еквивалент.

(8) При многозначни фразеологизми всяко значение се разглежда като отделна лексикална единица, които при представянето са обединени в една комплексна речникова статия.

Всяка фразеологична единица е представена със следните компоненти:

(а) основна форма на фразеологичната единица, например „*хвърлям око*” (фразеологизмът има две значения, като тук разглеждаме само едното от тях);

(б) морфосинтактично описание – част на речта и граматични характеристики (в примера - глагол, несвършен вид), както и информация за формообразуването;

Глаголът може да бъде в свършен или несвършен вид: *хвърлям око* (несвършен вид), *хвърля око* (свършен вид)

Форми: глаголът се изменя по лице, число и време, но съществителното *око* НЕ се изменя

аз хвърлям око, ти хвърляш око, той хвърля око, ние хвърляме око, вие хвърляте око, те хвърлят око

аз хвърлих око, аз хвърлях око, аз бях хвърлил око, т.н.

(в) варианти на фразеологизма – възможности за добавяне на модификатори към компоненти, словоредни промени и др.

Варианти: *хвърлям око, хвърлям едно око, хвърлям по едно око*

(г) речникова дефиниция, представена по достъпен начин както в текстова форма, така и на български жестов език;

(д) жестов еквивалент, ако такъв съществува, който може да е придружен и от обяснения и паралел;

(е) обяснение на етимологията (метафората, на която се основава фразеологизмът), представено на жестов език;

Произход на фразеологизма: *Виждам за кратко време, като вземам едно око и хвърлям и обръщам на друга страна, ХВЪРЛЯМ ХВЪРЛЯМ ХВЪРЛЯМ (от окомото навън)* (на жестов език);

(ж) визуален материал, ако има наличен – илюстрации, снимки и др.;

(з) примери за употребата на български език, които може да са придружени с жестови обяснения, могат да се добавят и прагматично наточарени употреби с разяснения за това, в кои ситуации е подходящо или неподходящо да се употребява изразът

Пример: *„Готвя и нямам време да гледам телевизия, но хвърлям едно око на филма.”*

(и) препратки към други езикови ресурси, съдържащи информация за фразеологизма като Речник на българския език, Българския уърднет и др. (http://ibl.bas.bg/dictionary_portal/)

Заклучение

Създаденият речник е приложим не само в неформални форми на продължаващ тип обучение за глухи хора, но и във формални педагогически ситуации за изучаване на фразеология или в часове по овладяване на български книжовен език. Той е достъпен свободно в дигитална форма, което позволява използването му за самостоятелно учене.

Възможно е да намери място и в обучението по чужд език и при правилна организация на учебната дейност може да служи за материал за усвояване, затвърдяване или практическа употреба на изучаваните структури чрез експлицитно междуезиково сравнение.

Предстои обогатяване на речника с повече фразеологични единици, включване на допълнителни примери за употреба на жестов език, преминаване от изречения към текст с набор от упражнения за трайно научаване на конструкциите и за активното им включване в речта на глухите хора.

Речникът е в подкрепа на обучението през целия живот на хората с увреден слух за повишаване на тяхната вербална езикова и комуникативна култура. Принципите и методологията могат да се използват и в други области на познанието за разширяване на социалните компетентности и професионалната реализация на хората с увреден слух.

Библиография:

- [1] Schiermer, 2000. Language and Literacy Development in Children who are Deaf. 2nd Ed. Boston: Allyn and Bacon
- [2] Schafer & Lynch, 1980. Emergent language of six prelingually deaf children. Teach Deaf; 5:94-111
- [3] Walter, G. 1978. Lexical abilities of hearing and hearing-impaired children. American Annals of the Deaf; 123:976-982
- [4] Moeller, M., Osberger, M., Eccarius, M. 1986. Language and learning skills of hearing-impaired students. In Receptive language skills: 41–53. ASHA Monographs, 23
- [5] Paul, P. 1998. Literacy and deafness: The development of reading, writing and literate thought. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon
- [6] Marshall, W. A. 1970. Contextual constraint on deaf and hearing children. American Annals of the Deaf 115:682-689

[7] Тодорова, М. 2009. Лексикализирана граматика на български глаголни фразеологизми. – Български език, 2009 г., кн. 3:70-83.

За авторите:

Ивелина Стоянова, доктор по компютърна лингвистика, Институт за български език – БАН, Секция по компютърна лингвистика, бул. Шипченски проход 52, бл. 17, София 1113,

Славина Лозанова, доктор по философия, НБУ, ж.к. Овча купел, ул. Монтевидео № 21. София 1618

Дочка Велева, бакалавър по специална педагогика, Фондация Заслушай се,

Александър Иванов, криейтив специалист, Фондация Заслушай се,

